

СЈЕЋАЊА

ПОКРЕТАЊЕ ЧАСОПИСА „ЗАПИСИ“ 1927. ГОДИНЕ

Кад је „освета“ Нинчића, министра иностраних послова бивше Југославије, довела до ликвидације гимназије у Жомбољу¹ (Hatzfeld) марта 1924. године, премјештен сам „по службеној потреби“ за наставника гимназије на Цетињу. Нијесам се опирао, јер сам као ђак тамошње гимназије много заволио ову варошицу. На својим животним путевима касније нигдје се нијесам осјећао као „код своје куће“ колико у скромном Цетињу са његовим складним контрастима. Није била у питању никаква младалачка сентименталност, јер је живот велике већине ђака у Цетињу био веома неповољан и тежак, нарочито становање у ситним приземним кућерцима у које се једним кораком могло да уђе са улице кроз прозор у собу, или у ниским собицама у поткровљу, по правилу по четворица заједно. Најчешће и са врло лошом исхраном, јер су ђаци на стан и храну примале само сиромашне породице које су од тога имале и своју злехуду помоћ за живот, а јевтиних ашченица није уопште било. — Не, него атмосфера, дух Цетиња и Цетињана, хумани, људски, присни и пријатељски односи међу људима и омладином, то је оно што нас је тако чврсто везивало за ову скромну и у основи сиромашну варошицу. Кад је једном тако рећи спонтано, избио међу гимназистима штрајк противу двојице набуситих и претенциозних наставника, који поред осталог нијесу могли да подносе испаравање мокрих опанака у скупченим учионицама некадашње Биљарде гдје је била гимназија смјештена, читава гимназија се тога дана одселила на једну страну утрину испред Бајица и ту се дан провео у игри и разаноци. А мудри и хумани директор Шпиро Томановић, Бокељ, знао је да изглади ствар без икакве галаме, да никог ни глава није заболела, сем што је, како се касније причало, поменути наставнике добро „преслишао“. И поред стварно великих разлика, с једне стране, живота на великој нози страних представника, имућних породица и високих државних функционера, и пуке сиротиње, на

¹ Богато индустријско мјесто у непосредној близини Темишвара, насељено готово искључиво Швабама (Фолксдојчерима), које је Нинчић уступио Румунији у замјену за два мала села у јужном Банату, а освета је успиједила због урнебесног „дочека“ Нинчића као посланичког кандидата ретком „музиком“: ударањем по шупљим кантама, шерпама и сличним „инструментима“ уз одговарајућу „пјесму“ комплимената.

другој страни, ипак се та разлика није нигдје истицала нити наметала. Била је непретенциозна, спољашње неупадљива, некако прикривена и покривена непосредношћу односа који су владали међу људима, стварали дух људскоvine и човјечности без икаквих разлика. Непосрдни и присни однос књаза Николе и народа свакако је био основна платформа за изграђивање тога духа. Питам се да ли је игдје владалац једне земље, ма била она не знам како мала, упадао изненада у учионице гимназије, сједао за катедру и разговарао са ученицима о њима и њиховим приликама на дому, као што је то у доба мога школовања на Цетињу чинио књаз Никола! Или његов министар просвјете (Мило Дожић), идући из министарства кући, кад запази неког отреситог дјечака, ступи с њим у разговор, па кад му се допадне његов отворени и трезвени начин одговора, чак га сврати код своје куће и угости, као што се догодило аутору ових редака. — Понављам, тако рећи на крају живота и послје свих животних искустава: истински слободни однос према слободном човјеку доживио сам и осјетио најснажније његову праву и дубоку вриједност некада на Цетињу.

У гимназији на Цетињу затекао сам онда по доласку из Жомбоља неколико млађих људи, мојих колега, врло радозналих интелектуалаца различитих стручних и научних склоности. Доајен је био, не само по својим годинама него и по своме научно-књижевном раду, Душан Вуксан, наш некадашњи професор. Некадашња нижа цетињска гимназија, која је 1901 године била претворена у велику пошто се за оснивање предвиђеног лицеја није имало могућности, била је ван сваке сумње школа високог ранга и по наставничком кадру и ђачком материјалу. Први матуранти цетињске гимназије, мислим њих осам на броју, били су понос Цетиња. Ово је била једна од ријетких школа у којој је књиге ученицима издавао из библиотеке једном недјељно наставник језика и књижевности, што је у доба мога ђаковања чинио баш професор Вуксан. Он је сада био управник дворског музеја и библиотеке. Али најзначајнији његов рад било је читање, исписивање и спасавање упола уништеног дворског архива који је годинама лежао закопан у земљи и велики дио већ толико иструнуо да је понекад требало грдних мука и довијања да се што више спасе од тога драгоцјеног блага. Срећа је била што је Вуксан био дорастао томе послу и годинама га савлађивао са највећом предношћу. Данас можемо мирне савјести само констатовати: да је Душан Вуксан обавио огромни посао за који му наша наука дугује вјечиту захвалност.

Неколицина нас млађих наставника, нарочито В. Латковића, М. Вукићевић и аутор овога написа, проводили смо готово све своје слободно вријеме у пространој одаји до саме библиотеке у бившем дворцу књаза Николе, гдје је била управа музеја и радила учитељица Иванка Јовићевић, намјештеник музеја и једини

помоћник Вуксанов. Ту смо детаљно разгледали часописе домаће и стране, иностране књиге о Црној Гори, добрим дијелом са по светом књазу Николи. Обилато коришћено вријеме у тој библиотеци потврдило је многа корисна обавјештења Прије свега, сазнања да су наставници цетињске гимназије од његовог оснивања (1881) кроз низ деценија, све до балканских ратова, били основни носиоци културног и књижевног живота Цетиња, дјелимично и читаве Црне Горе. Слободарска улога Црне Горе у одржавању слободе и стварању слободног човјека привлачила је знатан број књижевних и научних радника из других крајева, иноземаца, који су своја знања и способности уткивали у културни успон Црне Горе. Тако посљедњих двадесетак година прошлог и прва деценија нашег стољећа носе у културно-књижевном стваралаштву отисак дјелатности великих пионира који су ударили основу тој традицији. Тако Јован Павловић, први директор цетињске гимназије, уредник часописа и дугогодишњи министар, аутор низа запажених студија; Сима Матавуљ, издашни сарадник цетињских новина и часописа, један од оснивача народног позоришта на Цетињу, преводилац из дјела Емила Золе, по чијем одобрењу преводи и његов роман „Сан“ за „Глас Црногорца“; Јово Љепава, аутор Теорије књижевности и Лекција из књижевности, које саставља за своје ученике; Филип Ковачевић, плодни преводилац са њемачког и талијанског, аутор једне студије о Гетеу и расправе о Сократу и његовој филозофији. Листа би се могла обилато наставити све до балканских ратова. Снаге се умножавају и видици све више шире, улази се све дубље у разну проблематику. У чаурама се већ назире стварање нових културних центара у Никшићу и Подгорици.

У том смјеру су нарочито карактеристични разноврсни покушаји покретања новина са разних аспеката, али су биле по правилу кратког вијека. Једино се одржао „Глас Црногорца, недјелни лист за политику и књижевност“, и доживио преко четрдесет година, благодарећи свакако највише своје књижевном дијелу који је био по правилу обилат и разноврстан. У бројевима 1875. године објављују се, на примјер, „Писма из Њемачке“ од Љубомира Ненадовића.

Али нас је овде више интересовало питање часописа, један далеко карактеристичнији облик културно-књижевне дјелатности. И ту влада велико шаренило. На челу листе је „Црногорка“, књижевни прилог листу „Црногорац за забаву, књижевност и поуку“ за 1871. годину. Иако је то био само слаб покушај Војвођанина Сима Поповића, од значаја је што се појавио „кад готово не бјеше ни једнога књижевника у Црној Гори“.²

„Црногорка лист за књижевност и забаву“, под уредништвом Јована Павловића, први је прави часопис цетињски који почиње

² Д. Вуксан, *Преглед штампе у Црној Гори*, Цетиње 1934, 85.

да излази 1884, није наставак раније поменуте „Црногорке“ него нов лист. Иако је излазила свега годину и по дана, „Црногорка“ је постала најбољи цетињски часопис онога доба. Уредник се није ослањао само на домаће књижевне раднике него их потражио и нашао ван Црне Горе, и у томе је постигао несумњиво велики успјех. „Мора се признати да се ријетко који наш старији часопис може се данас с уживањем прелиставати као „Црногорка“, каже д. Вуксан³

„Зета, лист за књижевност и поуку“, под уредништвом Филipa Ковачевића, у ствари је наставак Павловићеве „Црногорке“, излази једном недјељно, четвртком као и „Црногорка“. Излази само од јула до краја 1885. и објављује материјал који је почела да доноси „Црногорка“. Изгледа да је Павловић напустио „Црногорку“ јер је постао министар, а Ковачевић био само неуспјела замјена.

Сљедећи часопис „Нова Зета, мјесечни књижевни лист“ под уредништвом Л. Томановића, излази од 1889. до средине 1891, са врло широким програмом и са главним ослоном на домаће сараднике. Престаје с априлском свеском без икаква објашњења. Као културно и књижевно образован човјек, Томановић је несумњиво могао да обезбиједи далеко бољи часопис. Тајна неуспјеха лежи, изгледа, „у балансирању између домаћих и недомашних уредника“, јер се већ негодовало како све часописе уређују људи са стране.

Нови часопис „Луча“, књижевни лист друштва „Горски вијенац“, појављује се иза дуже паузе, тек 1895. године и излази у мјесечним свескама. Покренут је очигледно с намјером да се онемогући „Просвјета, лист ца цркву, школу и поуку“ (1892 — 1901) Јована Сундечића, „не толико ради њенога садржаја колико ради самога уредника“.⁴ Сви досадашњи уредници били су не — Црногорци па је требало с тим прекинути. „Лучу“ уређује прво одбор, а посљедње три године (1898 — 1900) Лазар Перовић. По испитивању Д. Вуксана, „Луча“ постаје све гора, тако да су крајем новембра 1900. „Цетињска читаоница и Горски вијенац“ одржали годишњу скупштину и изабрали нови уређивачки одбор. Закључено је, истина, да се настави са излажењем часописа, али већина чланова одбора није хтјела да прихвати стари наслов, јер је „Луча“ изгубила сваки резон даљњег постојања“.⁵

Идуће 1901. год. појављује се нови часопис „Књижевни лист, орган Цетињске читаонице и Горског вијенца“, у мјесечним свескама и под уредништвом одбора, али тавори још 1902. годину, да би се и он угаѕио.

³ На истом мјесту, стр. 95.

⁴ Исто, стр. 105.

⁵ Исто, стр. 109.

Дугу паузу од готово читаве деценије прекида часопис „Дан“ под уредништвом Н. Шкеровића и Д. Ђукића, несумњиво најбољи црногорски часопис из старијег периода. „Дан“ је требало да буде научно-књижевни часопис и да излази у мјесечним свескама од пет табака. Уредници су, на жалост, прецијенили своје снаге и превидјели врџеме у коме се налазе. Часопис је, излазећи неуредно, једва испунио некако 1911. и 1912. годину, а на посљедњој страници четвороброја из 1912. доноси саопштење да се штампање пркида и свеска остаје недовршена, додајући да ће се наставити у срећнијим приликама.

Идући стопама своје генерације, Душан Вуксан пада, посље читавих дванаест година и у сасвим новим околностима и друштвеним условима, у исту заблуду као и његови пријатељи Н. Шкеровић и Д. Ђукић. Покреће на Цетињу 1925. године „Ловћенски одјек белетристично-научни часопис“. Наивност му се грдно осветила: једва је некако скрпарио првих шест бројева, а остатак попунио материјалом из споменице о преносу Његошевих костију коју је он сам уредио, те тако саставио комплет за читаву годину.

Наша поменута група водила је доста често понекад и дуге разговоре о свему и свачему у поменутој одаји до библиотеке, додирујући често и питање ондашње празнине Цетиња и његове некада тако снажне и динамичне културно-књижевне традиције. Сви смо били ђаци цетињске гимназије, познавали из виђења или по читању или причању све носиоце те традиције. Били смо у неку руку „оптерећни“ некадашњом блиставошћу ове мале пријестонице и њеним пуним животом. Питање часописа наметало се нарочито послѣ појаве алманаха „Јужњака“, који су уредили М. Вукићевић и В. Латковић а издало добротворно друштво „Књагиња Зорка“. С друге стране, морало се стално помишљати на неуспјех „Ловћенског одјека“, који је могао у неку руку да буде карактеристичан за немар и незаинтересованост тамошње интелигенције према књижевној дјелатности. Али није била без значаја ни чињеница да се „Луча“ у несигурним рукама једног недораслог уредника одржала читавих шест година! Питање материјалне базе за часопис није се уопште постављало, нити помишљало на тражење неке дотације. Имао се утисак да је често покретање часописа и мијењање уредника на Цетињу било везано добрим дијелом за бесплатно штампање листа. Отуда суревњивост, завидљивост, нехат, „општа политичка поцијепаност, којој узрок лежи у нашем немару, што значи да нам срце за кућом још не уздише“, како сликовито каже уредник Л. Томановић у првом броју „Нове Зете“.⁶

Сложили смо се најзад да се покрене часопис под скромним именом ЗАПИСИ, да уложимо све своје снаге и способности да окупимо што више сарадника и да их што присније вежемо за

⁶ На истом мјесту, стр. 104.

лист. Да сваки од нас тројице (Меденица, Вукићевић, Латковић) држи што чвршће свој „сектор“ (наука, књижевност, умјетност, све у најширем смислу ријечи), да часопис излази у мјесечним свескама по четири табака осмине и да тачно излази, јер свако закашњавање убија углед часописа, нарочито у почетку његова излагања. „Записи“ има да буду жижа око које ће се окупљати сарадоици из свих крајева, а читаоцима пружати што разноврснији и књижевно срочени материјал. Да сваки сарадник одлучује сам који ће дијалекат (источни или јужни) употријевити у своме напису; да би идеално било да ни чланци ни приповијетке не прелазе више од 15 — 20 страница рукописа; да се у наставцима објављују само важније ствари, или ствари веће умјетничке вриједности. Да часопис садржи по могућности слjedeће рубрике: чланци или студије, мемоари, приповијетке, пјесме, грађа (за историју, фолклор итд.), прегледи (научни, књижевни, културни итд.), увијек у зависности од материјала.

На заједничком састанку ове су поставке једногласно прихваћене, с тим да се у току рада обављају и потребне корекције. Одлучено је да Д. Вуксан, као наш некадашњи професор и човјек који има великих заслуга за спасавање и сређивање дворског архива, буде наименован као уредник, а ми остали (И. Зорић, Р. Меденица, М. Вукићевић, В. Латковић) као уређивачки одбор. Да Вуксан има да се стара о рубрици грађа, а Зорић, као представник средње генерације, да поред осталог преко банке обезбјеђује новац за покриће хартије и штампе према мјеници коју ће потписивати уредништво. А да се свим силама настоји да се што брже прикупи бар пет до шест стотина уредних претплатника, колико је отприлике било неопходно да се покрију обавезни трошкови за хартију, штампу и поштарину, пошто се сви други послови око уређивања и прикупљања претплатника и администрација обављају добровољно и бесплатно. Сарадња је такође бесплатна, али се сваком сараднику то мора ставити до знања на што прикладнији начин. Да се не тражи никаква дотација. „Записи“ треба да се пробијају својом сопственом снагом.

Тако се великим пожртвовањем и упорношћу успјело да „Записи“ пуних пет година дана излазе редовно и без закашњења, да ухвате чврст коријен код читалачке публике, да стану чврсто на своје ноге и да окупе знатан број сарадника из читаве земље, најзад да стану у ред најбољих југословенских часописа онога доба.

Кад су стицајем животних прилика чланови уређивачког одбора Р. Меденица, М. Вукићевић и В. Латковић — који су били стварно носиоци свих обавеза и одговорности у погледу уређивања — одступили из уређивачког одбора по завршетку X књиге 1932. године, а остали да лист уређују Д. Вуксан и И. Зорић, „Записи“ су тада имали преко хиљаду претплатника који би, уредно

третирани, могли комотно да обезбиједу трошкове око хартије, штампања и поштарине.

Али се догодило нешто што нико није могао ни сањати: „Записи“ су годину дана касније престали да излазе. По ријечима Д. Вуксана, „њих је убио немар наших људи, који су, не водећи много рачуна о образу, годинама примали часопис не плаћајући га“.⁷ Послије подуже паузе „Записи“ су настављени 1935. године као гласник „Цетињског историјског друштва“, док се нијесу најзад угасили почетком 1941. године, као велика већина наших часописа уопште.

Било би неукусно улазити данас у дискусију о онаквом крају „Записа“ 1932. године. Данас ја видим, као што сам га видио убрзо послје престанка „Записа“, као највећи гријех нас млађих чланова Уређивачког одбора, што се нијесмо благовремено постарали за замјену и предали часопис у млађе руке, способне и вољне за даље рвање да наставе континуитет ове важне културне активности.

За аутора овог написа може се сматрати као неко оправдање то што је 1934. године покренуо у Београду специјални часопис, „Прилози проучавању народне поезије“, чије је редовно излагање до априла 1941. године обезбјеђивала књижевна моба и уредника и сарадника, иста као што је била она у „Записима“.

Радослав Меденица

---

⁷ Д. Вуксан, 120.

ИЗВОРИ: Д. Вуксан: *Преглед штампа у Црној Гори 1834 — 1934*, Цетиње 1934; Н. Мартиновић: *Научни и књижевни рад у цетињској гимназији*, Цетиње 1962; Н. Мартиновић: *Развитак штампе и штампарства у Црној Гори 1493 — 1945*, Београд 1965; *Историјски записи* књ. XXIV, 3, 1967.